

הקיטרוג על מנדלי

מאמר שלישי (סוף)

יעקב פיכמן

את איש-הפלא שהניח יסוד ליצירה העברית המרדנית, את האמן עם „אמת הבנין“ בידו, שכל פסוק ביצירתו עשוי שיש, שמגוליו אין למחוק קוצו של יוד, איש לא עשה את ניבו קבע כמותה, לא עקר מספרותנו את ה„במקום ביטוי“, את העז זובה הלשונית של דורות. אחרי מנדלי אי אפשר היה לשוב אל הצמצום של ההשכלה. הוא היה — למרות עמדו, כבן דור אחר, מן הצד במקצת (לא מנגד) להתעוררות הגדולה שקמה באומה — איש הרינסנס, שסימניו הם קודם-כל מלוא ביטוי ומלוא חויה.

ברם, הדור הבא היה אחר — היה מעורר יותר, היה מוצק פחות ולוהט יותר (כזה כבר היה גם תלמידו הגדול שלום-עליכם); כלום יש מי שיכחיש, שמנדלי היה פרוזאיקן גדול לאין ערוך מביאליק? אבל אין מכאן ראייה, שבכמה נקודות שבפרוזה שלו היה ביאליק משורר יותר מרבו. ודאי גם חלקו של מנדלי בשירה גדול מאד. ממנה הרי למדנו כולנו, גם בני דורי, לראות את הנוף, לתפוס את קסמי העולם. הוא לימדנו בכלל לראות, אבל גם ראייה גדולה מניחה מקום לראייה גדולה ממנה. ואולי בזה גדול כוחו של הרב, שהוא מעמיד תלמידים גדולים — ובכה בחינות גדולים גם ממנו.

משהו בקדרות שבמונומנטליות זו, בחתירה זו לכיבוש המציאות, שבה מתחילה כל יצירת אמת, כל כמה ששימש יסוד לבנין העתיד, הרי היה גם כפינום שלא סולק (על מנדלי היה גם החומר לעצמו מקודש ביותר — הרי ראה את עצמו אמן והיסטוריון גם יחד) והכביד על דור שגדל לאור שמש אחרת. היה צורך, איפוא, כמו בריאקציה נגד יל"ג, לבעוט מעט ברב, לבעוט — כדי לחזור ולחדשו על הדור. כולנו היינו במחש" בה אחת שיש להזיז הצדה את הענק כדי שהערך לה והצומח יהיה פתוח לשמש יותר. לא היתה זאת השתערוזת על המציאות, על הממש, שבלעדי עדיהם אנו תלויים בחלל ריק — ואנחנו לא זלזלנו בגלוי החומר מעולם; אבל תפקידה של האפיקה החדשה היה בויקה לחיים המתחדשים, לאדם המתחדש. עמדנו על חרבות עולם שנת

א

אנוס אני להקדים למאמרי, שהוא האחרון בפולמוס זה, דברים אחדים כדי להעמיד את ה„הגנה“ מצדי על משמעה האמיתי. בכל מה שכתבתי בשנים האחרונות על מנדלי, לא נתתי כוונתי אלא לקרב אל לב הדור, שגדל באקלים טבעי ונפשי אחר, את שירתו של בעל „ספר הקבצנים“, „בעמק הבכא“ ו„בימים ההם“, השיר גוי שחל בכל תחושת חיוו של דור זה, דור „ראשון לגאולה“, לא היה עשוי לחבב שירה אמיצה אך קודרת זו, גם מצד בניינה, גם מצד תוכנה, וראיתי כצורך נפשי וכחובה לעצמי לסלק את המחיצה שבינה ובין הנוער שלנו. סבור אני שיש עוד לשאוב ממעין זה ימים רבים, ואף אם לא הייתי סבור, ששירה זו עשויה לשר מש דוגמה לסיפור החדש, האמנתי שיש עוד ללמוד ממנה הרבה מכמה בחינות, ולא מבחינת התוכן בלבד.

ברם, עם כל מה שעמלתי לחשוף את האור שביצירה גדולה זו, לא היה המכוון מצדי להיות „סניגור“ יתר על המדה. רשאי דור חדש להשיג גם על הגדול שברבותיו, אם ביסודה של השגה זו יש מה שמשחרר את היצירה החדשה ממסורת מקפייאה, ואף שבדרך כלל ניתן לבעלי יכולת לשמור אמונים לאמן גדול ויחד עם זה לסול דרך חדשה, ציינתי גם אני — אגב הטעמתי מה שהעניק מנדלי, למשל, לביאליק — את החרצר בוח, בהן אָסר את ביאליק הפרוזאיקן.

ולא אחת הרימותי על נס את המשחררים, כברדיצבסקי. והרי על צד האמת הננו כולנו תלמידיהם של שניהם, בכל היותם שונים כל כך זה מזה. וכלום לא ראו גם פרץ, גם ברדיצבסקי במנדלי את הענק שלא הוכשר עוד אחד כמוהו למעשה בראשית זה של יצירת הפרוזה שלנו? המכוון ב„סניגוריה“ זו אינו בשום פנים להראות בכל דרכי יצירתו של מנדלי דוגמא לדורות, כי אם לראותו כאמן לכל הדורות בכוח ביטוי בתפיסת האומה (שלא היתה חדצדדית בשום פנים), באמנות זו של עיצוב דמויות שאף בה היה כוח ראשון בספרותנו. מילדותנו ראינו בו

שואף, אז יופיע אחד האנשים, אשר יקבל על עצמו את השליחות, שאין בה לא קלות היצירה ולא מרחב המעוף, לתאר את החברה הקימה כעת, סדריה, מאכליה, כליה, אפני דבורה, טפשותה וקטנותה. האנשים האלה אינם מציאים לעולם.

בעיקר הקטיגוריה בנה:

מנדלי גם לא התאמץ לעבור את גבולי העונה אשר עגו מסביבו, כי לא שער מציאות עולם הקימה מעבר לגבולים אלה... לב מנדלי קשה כאבן מוצקה, אף פעם לא נד לחלום ההולך ואפס. אף פעם לא נשבר לבו עליו. הוא רק הסתער עליו בכל כחותיו הענקיים והשתדל לעקרו מן השורש. למה כה רבה שמחתו על שפלות האדם וקלונו? ולמה כה יצהל לקראת האדם המתבהם כמוצא שלל רב?

יש מקום לשאול, כמובן: היכן „צוהל“ מנדלי „לקראת האדם המתבהם“, היכן הוא האדם המתבהם כאן כהופעה כללית? ברור שיצירה גדולה זו, שעינה לא היתה מכוונת אלא לאחוריה, צמצמה את העולם, תקעה את עצמה בתחומיו ולא התעוררה לקראת האדם הבא, לקראת היהודי הבא, בעוד שהדור חפץ, כפי שצמח הגדיר זאת יפה לא ב„הוי כי אם בהויה“ — חפץ לראות ביצירה את הגולד. כך יש להבין התקוממות הדור לאמן רב הכוח: הוא לא סלח לו, שלא ראה לידת עולם.

*

צמח, שנתכוון ב„קטרוגו“ בעיקר כלפי יוצאי חלציו של מנדלי, הטעים בשלילתו את דרך האמן, שאינה דרכה של יצירת העתיד. הוא ראה באמנות המתארת של מנדלי לא צורה של קבע, כי אם צורה חד-פעמית — צורת הכשרה. כאומר: מנדלי עשה את שליותו, אבל אתם המחקים אותו, — את נפשכם אתם קובעים. היתה זאת בעיקר אז הרה; ואף שמתוך ריתחה של פולמוס, תלה במנדלי גם „בוקי טרוקיי“, מפעפעת בבקורת כולה אמת כאובה, וזה אחד המאמרים החזקים ביותר של צמח.

ג.

איני דן כאן אלא בדברים שנגעו בלב ושיצאו מלב נסער. מבחינה זו מאמרו של צמח, בכל מה שאינו רואה את האור האנושי שהוא מצוי בשפע כזה ביצירת מנדלי, בכל מה שיש כאן התעלמות — שלא מדעת — מן המקורות העממית ומחיי דוש התרבות העברית, מהשקאת שרשיה, —

ערער, שבקצהו נתלבלבה הזויה שתבעה טיפוח אין קץ. מנדלי נראה כמבצר עז גדבכים, הצופה על פני הישימון. והדור חפץ אחרת.

ב

מבחינה זו — כריאקציה נגד קצב של סגנון, נגד תפיסה מרוכזת יותר מדי במראה, היתה מאמרו של ש. צמח „בעבותות-ההוי“ (מאסף „ארץ“ אודיסה תרע"ט) עם כל ההפרזה שבו גם החריף ביותר, גם המוצדק ביותר מכל דברי ה„שטנה“ שנכתבו כנגד מנדלי. בדברי פולמוס מדרך הטבע הוא, שמפריזים, שמדגישים את מקום התורפה ומתעלמים מכל מה שיש בו כדי לבטל את כל השלילה. בקטיגוריה נוח מאד לר-אות כמסמרות קבועים דברים שנאמרו לשעתם, ושאחריהם — וגם לפניהם — יש למצוא ביציר-רתו של המבוקר ההיפך הגמור מהם. מטבע הדי-ברים הוא, שנאחזים בארעי ונותנים אותו קבע, אם יש בזה כדי לחזק את השלילה, ואמנם יש לה לשלילה איזה יסוד, אם דוקא היא נעשית פתאום בולטת ביותר: בשעה של התפרצות העין רואה מה שהלב מרגיש, הלב נאמן ברגעים כאלה יותר מן העין.

לא רק אני כי אם, מובטחני, גם צמח עצמו רחוק כיום מקטיגוריה קיצונית שלימד או על אמן ומשורר גדול זה, שכאב את ירידת האומה ולא סיפר בגנותה בלב קל — רק כדי לבדח את עצמו. אלף רציות מתוך יצירה זו מזימות השגה כזו על מנדלי, ולא כדאי למנותן כאן. אף-על-פי כן, קובלנה זו, שיצאה לפני שלושים שנה מצטו של סופר צעיר, שלא בא לבטל את מנדלי, כי אם לכוון את האמנות הספרותית שלנו לאפיקים חדשים, — קטיגוריה זו, במידה שלא היתה נכר-נה אלא לשיעורין, היתה דבר שהזמן גרמו — זמן זה שהוא מרים ומשפיל, ואינו מכריע כל עיקר הכרעה מוחלטת.

יש לשער, שא קריב לא ראה את מאמרו של צמח שבו כבר נאמרו לחובת מנדלי רוב הדברים שב„עולם ותלו“, ברם, „כתב האשמה“ של צמח מכוון לא כל כך כנגד מנדלי עצמו (אף על פי שגם הוא השמיע הרבה דברים מרים כנגד האמן הגדול), כי אם כנגד אלה שבאו אחריו — לא ניקה גם את ביאליק המספר, אף על פי כן כדאי להביא קטעים מעטים, שמתוכם עולה קובלנת הדור במרירות גדולה:

„בכל פעם אשר האדם יחטא וירד מגדר לתו, יזיח את מקדש אלתו, יתדל להיות זי

„היש אינו הצדקה למשפט זה? היש בו ברגיד של אמת? יש בינינו אנשים, שראו את החיים ההם של היהודים ברוסיה — האמנם היו כלביים ומעוררים גועל נפש יותר, למשל, מחיי שאר עמי רוסיה, על אכריה ו„פריציה“, שכוריה וסרדיוסיה? האמנם מותר לומר שחיי הם של כרמולי ובני כיתו, של ר' חיים, ליפא הראובני, הרצל הנגר ואייזיק נפחא, שמואליק הסמרטוטר, רבי אברהם, רפאל, התכרנים המשכילים ואנשי החסד וכו' וכו' הם כלביים ומעוררים גועל נפש? או המותר לומר זאת על „בניסין השלישי“ איציק חקרן וחבריהם, הבטלנים, בעלי החלומות החיים בעולם הדמי יון, הדון קישוטים העלובים? מנדלי לא נתי כוון כלל לתת תמונה כזאת, ומשפטו על החיים ההם הוא אחר לגמרי. פרישמן אומר „הם בעצמם אשמים“, לא כן היתה הערכת מנדלי. מנדלי יצר את סמל הסוסה הדוחיה והי סחופה — גם היא סמל לפשע אדום! בחיי היהדות, שמתאר מנדלי, היתה דלות, קבצנות שפלות, קדרות וגם פשעים, כמו גם בחיי עמים אחרים, אבל הרי היה בהם גם אור פנימי, חלום, אמונה, תקווה...“

כדברים האלה אומר על מנדלי יחזקאל קויפמן, מי שגם א"ד גורדון, גם ברנר לא זפו בעיניו!

מי שבא ורואה בקיטרוגו של סטיריקן מתקופה רחוקה, שונה ביסודה משלנו, חטא של חוסר אהבת ישראל, הרי הוא עושה את העניין כולו פלסתר. כל משורר רואה את העולם בראיית עצמו, אבל בצירוף ראיית דורו, יש רביזיה מבר חיבה אמנוחית, אבל איש לא יבוא לטעון כנגד גוגול ופלוצר, כנגד צ'חוב ומופאסאן, שציירו פרצופיהם המטומטמים של בני עמם, כפי שתפסו אותם מתוך הסתכלות בלתי-אמצעית בדורם. אדרבה, אם אנחנו איננו מכירים כיום בינינו את אנשי מנדלי, סמולנסקיין, ברנר, עלינו להחזיק טובה לאלה, שאש שנאתם לכיעור שבנו בערה אתריהם כאחרי הגלגל.

ולואי היתה זו במציאות של היום נחלת העבר בלבד!

מאמרו של קריב דומה לאותו „כתב שיטנה“ שכתב לפני ששים שנה לילינבלום כנגד יל"ג. היה זה בעיקר פולמוס פו ב ל י צ י ס ט י. ליליני בלום לא היה מבקר, אף שכתב ברוחו של הריא" ליום הרוסי מאמר נגד „עיש צבוע“ של מאפו, שאינו משולל ענין. אינו משולל ענין (מבחינת הפסיכולוגיה של הזמן) גם הקיטרוג כנגד מנדלי

הרי „קיטרוג“ זה היה חשוב בזמנו מאד. אין כמעט ספק, שהשפיע גם על ביאליק, ויש רק להשוות את פרקי „ספיה“ הנוספים (ביחוד את הראשון שהוא פרק שירה גדולה בפני עצמו), אל הקודמים, כדי להוכיח בכך.

מבחינת ההתעוררות דומה לו גם מאמרו של א. קריב („עולם ותלר“, שנתון „דבר“ תש"ז), ואולם דברי צמח, שנכתבו לפני שלשים שנה, היו מכוונים לדור שקם אחרי מנדלי, היו, כאמור, מעין אזהרה, מעין קריאת אזהרה להעקר מן הסגנון, שלא היה עוד הולם את העולם, שעמד בין חורבן לתקומה, והיצירה העברית נתבעה לא להסתכלות, לרשומי עבר, כי אם לצאת מן הגיטו — להענות לצרכי דור, לצרכי עם, לצרכי אדם גדולים. היתה זאת תביעה מוסרית, ועלתה בד בבד עם התביעה האסתטית.

אחרת היא קובלנתו של קריב, שעלתה בזמנו. ודאי, אין אדם מתכחש לנעוריו לחלוטין. מנדלי, שנתחדש כולו דוקא לעת זקנה, ותפיסתו כבר היתה שונה כל כך מזו של ימי ההשכלה, עדיין היה מחובר למחצה אל השקפותיה של התקופה ששקעה. לאחר חורבן היהדות במזרח אירופה, גראתה אחרת יצירת מנדלי, שלסאטירה היה עוד חלק ניכר בה, גם כשגבר האמן הסניגור מאד, אף על פי כן, היתה זאת שירה שעוצבה לפני ימים רבים, וחל עליה גם חוק ההיסטוריה, והתביעה לאידיאלי ליוציה של עולם, שעליו האפילו ראשי-קהל שמסרו בנים יחידים של דלת העם לשמד של צבא ניקולאי ככופר לבניהם המרובים, עולם של חוטפים, של מוכרי בנות ישראל הטהורות לבתי הפקר — היתה משונה מאד, אז היתה חורבתו של האמן „להגיד לעמו פשע“, ומנדלי היה יהודי עממי, לבו היה מלא זעם ומלא רחמים כאחד. הספר „בעמק הבכא“ מלא המית'לב, שקוי דמעות כולו, ולא נכון, שלא ראה אלא את הכיעור שבגיטו: הוא ראה, גם גילה לדור הבא, את המאור שבנו.

וכדאי להביא כאן את דברי יחזקאל קויפמן (במאמרו „חורבן הנפש“, שהוא מצין ברעיון שהונח ביסודו — שאיננו מסוגלים לראות את עצמנו אלא בעיניהם של שונאינו בנפש — בת במידה שנכשל בדוגמאות, בהן הדגים את רעיונו). קויפמן מגיב על הערכת פרישמן, שאצל מנדלי מתוארים חיי היהודים כ„חיי כלבים“ המעוררים „גועל נפש“ (אנו רואים, אגב, שגם פרישמן נכשל בראיה לא נכונה), וכותב:

ספרו האחרון, השקף כולו אהבת-לב וענות
אמת, של האדם הישראלי „בימים ההם“? הקרא
את הסיפור „שם ויפת בעגלה“—מציאות יהודית
גדולה, פרשת גלות איומה שעל פני כולה תלויה
שמש לב, לב יהודי, רחמים יהודיים?
לא הייתי בא לכתוב דברייסניגוריה על
מנדלי האמן. אין ספק, שיש להתגבר על דרך
זו. זהו כתב „חרות על הלוחות“ — אבני היסוד
של הפרוזה העברית, שיש להשען עליהן ולא
לעשות כמתכונתן. אך כלום יש ספק „אם בכלל
יש תושיה בו מאחת הבחינות לתרבותנו
החדשה“?

את קיטרוגו המר של קריב על מנדלי יש לר-
אות כאות הזמן. כמו בימים ההם, „כי באה
עת לחננה“, כן גם עתה, וביתר שאת, צמאה
העין לראות את אורם של משכנות ישראל,
שחיות-אדם הפכו אותם לעיי מפלה, ואם התער
רדתי לכתוב נגד קובלנת קריב, הרי זה משום
שחס אני על אור זה שהוא עולה משירת מנדלי,
וסימן לא טוב הוא לכושר של בקורת עצמנו,
אם גם אנשים כקריב אינם רואים אותו.

שכתב קריב, אבל הוא עוד פחות מוצדק מזה
של ליליינבלום. שהרי השגתו של בעל „חטאות
נעורים“ היתה עם כל „ההשגה הפרימיטיבית,
חוזרה המית לב, היתה כולה פרי תמימות
טהורה, ולא התכחשות ליצירה, מתוך קונצפ-
ציה, שאינה עלולה אלא להטעות. ליליינבלום
הכיר בגדולתו של יל"ג, שהוא רואה אותו כמ-
שורר גאון, ודוקא משום כך הוא מלמד חובה
עליו, שאינו משמש את הרעיון הלאומי יותר
משהיה זה קטרוג על יל"ג, היה זה קטרוג על
ההשכלה, שלא ראתה כי אין קיום לישראל בזכר.
זה הדבר המזכה „בקורת“ זו וקובע את ערכה
בתולדות הציונות.

אבל מקריב רשאים אנו לתבוע ראייה אחרת.
הנכון הוא, שיצירת מנדלי אינה מוארת באור
ישראל? הבדק קריב את „האדם הקטן“ את
„אבות ובנים“ („חידות אתה לי, עמי...“) ובעיקר
את „סוסתי“, (שבפרק אחד משירה גדולה זו יש
יותר אהבת ישראל, כאב ישראל משיש בעשרות
ספרים של ההשכלה ושל זמננו יחד)? הקרא
קריב (לתומה, ולא כדי לבקש מומים) את
ספר הרחמים והדמעות „בעמק הבכא“, או את

כדי להגיע לקורטובימה של עלית-חיים דרושה מידה עצומה של עלית-מחשבה.

הדבר הנתון לנו בחיים יותר מכל הוא אדם שיסייע בידנו לעשות מה שאנו מסוגלים לעשות.

הבה נתנהג במידת התסידות עם בני האדם, כאנשים כנשים; הבה גתיחס אליהם כאילו הם
יצורים של ממש. מי יודע? אולי כך הדבר באמת?